

Miekalla vai nuijalla?

Augustinus, Petilianus ja keskustelu uskonnollisesta painostuksesta donatolaiskiistan aikana myöhäisantiikissa

MAIJASTINA KAHLOS

TIIVISTELMÄ Donatolaiskiista 300-luvulla ja 400-luvun alkupuolella Pohjois-Afrikassa oli kristittyjen sisäinen konflikti. Sen juuret ulottuivat Diocletianuksen toimeenpanemaan kristittyjen vainoon 300-luvun alussa ja erityisesti vainojen jälkeiseen välienselvittelyyn kristittyjen kesken. Tämä artikkeli käsittelee Hippon piispan Augustinuksen ja donatolaisen Cirtan piispan Petilianuksen käymää kiistaa väkivallan oikeuttamisesta ja tuomitsemisesta vuosien 400–401 paikkeilla. Augustinuksen kiistely Petilianuksen kanssa on koottu teokseen *Contra litteras Petiliani*, 'Petilianuksen kirjeitä vastaan', ja on osa Augustinuksen kirjallista sotaa donatolaisia vastaan. Augustinus korosti, että ilman oikeaa auktoriteettia ja oikeaa perustetta väkivalta oli samaa kuin rikollisten väkivalta ja siihen liittyvä kärsimys tuli rangaistuksena. Petilianuksen näkökulmasta maallisen vallan harjoittama väkivalta oli pahuutta, vaikka valta olikin kristittyjen keisareiden käsissä, kun taas Augustinus piti Rooman valtion väkivaltaa oikeutettuna.

ASIASANAT Donatolaiset, caeciliaanit, donatolaiskiista, Augustinus, Petilianus, väkivallan oikeuttaminen, marttyyrius, marttyyrit.

JOHDANTO

Silloin Jeesus sanoi hänelle: ”Pane miekkasi tuppeen. Joka miekkaan tarttuu, se miekkaan kaatuu.”¹

Näin Jeesus lausuu Pietarille Matteuksen evankeliumin kohtauksessa, jossa Jeesus vangitaan Getsemanessa. Pietari käy vastarintaan, vetää miekkansa esiin ja iskee ylipapin palvelijalta korvan irti. Jeesuksen sanoilla on vuosisatojen mittaan eri yhteyksissä arvosteltu väkivallan käyttöä ja varsinkin modernina aikana perusteltu pasifismia.

Myös roomalaisessa Pohjois-Afrikassa 300–400-lukujen vaihteessa niin sanotussa donatolaiskiistassa kaksi kilpailevaa kristittyä ryhmää vetosi Jeesuksen sanoihin.² Molemmat ryhmät pitivät itseään katolisina. Jälkimaailma on perinteisesti kutsunut ensimmäistä ryhmää katolisiksi, kun taas heitä vastustavat kristityt nimittivät heitä caeciliaaneiksi tai jopa pettureiksi (*traditores*). Toinen ryhmä tunnetaan tavallisesti donatolaisina: näin heitä kutsuivat heidän vastustajansa, ja nimitys on vakiintunut historiankirjoihin ja jopa tutkimukseen. Kummatkin nimitykset olivat peräisin suuntausten johtohahmoilta 300-luvun alkupuolelta – Donatuksesta (kuoli noin 355) ja Caecilianuksesta (Karthagon piispa vuodesta 311). Tässä artikkelissa kutsun selvyuden vuoksi näitä ryhmiä – vastustajien antamalla nimityksillä – caeciliaaneiksi ja donatolaisiksi.³

Caeciliaaneista kuuluisin oli Hippon piispa Augustinus, joka kiisteli donatolaisten kanssa puhe- ja kirjoituksin. Yksi Augustinuksen käymistä kirjallisista debateista oli väittely Cirtan kaupungin donatolaisen piispan Petilianuksen kanssa. Petilianus kirjoitti traktaatin vuosien 400–401 paikkeilla. Traktaatti ei ole säilynyt, mutta osia hänen kirjoituksestaan on säilynyt Augustinuksen vastineessa *Petilianuksen kirjeitä vastaan* (*Contra litteras Petiliani*).⁴ Myöhäisantiikin kiistakirjoitusten tapaan Augustinus vastaa Petilianuksen argumentteihin kohta kohdalta, joten hän siteeraa Petilianuksen kirjoitusta runsaasti. Petilianus syytti caeciliaaneja siitä, että

nämä käyttivät aseenaan donatolaisia vastaan Rooman keisarillista hallintoa, siis maallista valtaa ja väkivaltakoneistoa. Hän totesi:

Petilianus sanoi [kirjoituksessaan]: ”Tässä on teille mittava todiste siitä, ettei kristityllä ole lupaa olla mukana aiheuttamassa toiselle vahinkoa. Tämä periaate julistettiin ensimmäiseksi jo Pietarille, kuten on kirjoitettu: ’Simon Pietari, jolla oli miekka, veti sen esiin ja iski ylipapin palvelijaa niin että tältä irtosi korva. Silloin Jeesus sanoi hänelle: Pane miekkasi tuppeen. Joka miekkaan tarttuu, se miekkaan kaatuu.’”⁵

Itse asiassa Matteuksen evankeliumissa (26:51–52) ei mainita Pietaria nimeltä, vaan puhutaan yhdestä Jeesuksen seuralaisesta. Sen sijaan Johanneksen evankeliumin (18:10–11) kuvauksessa Pietarin nimi mainitaan ja Jeesus lausuu sanansa hieman Matteuksesta poikkeavassa muodossa: ”Pane miekkasi tuppeen! Kun Isä on tämän maljan minulle antanut, enkö minä joisi sitä?” Myöhäisantiikin kristityt kirjoittajat, myöhempien kirjoittajien tapaan, harmonisoivat evankeliumien välisiä eroavaisuuksia; tässä esimerkissä

- 1 Matt. 26:52. Suomennos Kirkkoraamattu 1992.
- 2 Donatolaiskiistan tutkimus on valtaisa, ja viime vuosikymmeninä tutkijat ovat tarkastelleet konfliktia myös donatolaisten näkökulmasta. Katsauksia tutkimukseen: Tilley 1996, xi–xvii; Lenski 2016, 102–118; Burns & Jensen 2014, 195–201; donatolaistutkimuksen klassikko, joskin osittain vanhentunut, on Frend 1952. Roomalaisella Pohjois-Afrikalla tarkoitetaan Rooman valtakuntaan kuuluneita Pohjois-Afrikan provinseja Egyptiä lukuun ottamatta.
- 3 Samanlaisen ratkaisuun ovat päätyneet Ebbeler 2012b ja O’Donnell 2005. Shaw 1992, 7–14 kutsuu donatolaisuutta ’afrikkalaiseksi kristinuskoksi’ ja myöhemmin (Shaw 2011) ’toisinajatteluksi’ (’dissidence’).
- 4 Lyhennän teoksen *c. litt. Petil.*
- 5 *Aug. c. litt. Petil.* 2.88.194. Kaikki siteeratut käännökset Augustinuksen teoksesta *Contra litteras Petiliani* ovat omiani.

saatiin Jeesuksen sanat Matteukselta ja Pietarin nimi Johanneksen evankeliumista.

Augustinus vastasi tekemällä vastasytöksen: donatolaiset itse alentuivat väkivaltaan. Hän yhdisti donatolaiset pahamaineisiin Pohjois-Afrikan maaseudulla riehuneisiin kapinallisiin, joista käytettiin termiä *circumcelliones* (näistä lisää edempänä). Augustinuksen vastavedon tarkoituksena oli kääntää Petilianuksen esittämä Raamatun opetus miekkaan kaatumisesta donatolaisia itseään vastaan. Augustinus ivaili, että donatolaiset – jotka hän siis samaisti väkivaltaisiin *circumcelliones*-taistelijoihin – käyttivät miekkojen asemesta väkivaltansa välineinä nuijia:

Miksi sitten ette kieltäydy *circumcellioitten* aseista saman lauseen perusteella? Teidänhän pitäisi pikemminkin ajatella, että nousette vieläpä evankeliumin sanojen ylitse, jos sanotte: ”Joka nuijaan tarttuu, se nuijaan kaatuu.” - Samalla tavalla kuin teidän syytöksenne ovat joko vääriä tai vanhentuneita, kunpa myös noiden [*circumcellioitten*] puunuijat menettäisivät voimansa! Vaikka teitä ehkä vihastuttaa se, että me riisumme aseista (jos ei lain, niin ainakin sanojen voimalla) teidän sotajoukkonne, kun toteamme, että ne raivoavat pelkät nuijat aseinaan.⁶

Tässä artikkelissa pohdin Augustinuksen ja Petilianuksen käymää kiistelyä uskonnollisesta painostamisesta ja väkivallasta. Tarkastelussani sidon Augustinuksen ja Petilianuksen debatin ennen kaikkea Pohjois-Afrikan paikalliseen uskonnolliseen konfliktiin. Artikkelissani väitän, että näiden kahden piispan väittely on tyypillinen esimerkki myöhäisantiikin kristittyjen ryhmien välisistä selkkauksista, joissa oman ryhmän väkivallan käyttö nähtiin oikeutettuna, kun taas kilpailijan käyttämä väkivalta esitettiin tuomittavana. Augustinus oli saanut puhujan koulutuksen ja opettanut puhetaitoa, ja tämä ammattitaito näkyy paitsi hänen saarnoissaan, myös hänen kiistakirjoituksissaan erilaisia teologisia kilpailijoita kuten areiolaisia, pelagiolaisia ja donatolaisia vastaan. Analyysissäni

hyödynnän antiikin retoriikan tutkimusta ja niin kutsuttua uutta retoriikkaa. Uudessa retoriikassa on kiinnitetty huomiota argumentaation ja suostuttelun keinoihin, joilla yleisöä vakuutetaan omien käsitysten totuudellisuudesta ja yleensä myös kilpailevien näkemysten valheellisuudesta. Retoriikan analyysissä muun muassa tarkastellaan tehokeinoja ja kirjoitustyyliä sekä havainnoidaan argumenttien tilannesidonnaisuutta ja tunteisiin vetoamista.⁷ Kiinnitänkin artikkelissani huomiota siihen, millaisin argumentein osapuolet lähestyivät omaa ja toisen osapuolen väkivaltaa. Miten molemmat osapuolet käyttivät arvovaltaisina pidettyjä Raamatun tekstejä perusteluina omille näkemyksilleen? Miten molemmat pyrkivät esittämään oman osapuolensa näkemyksen todenmukaisena kuvana konfliktista ja historian kulusta? Päähuomio retorisisessa analyysissäni koskee sitä, miten Augustinus ja Petilianus hyökkäsivät ja puolustautuivat kuin kaksintaistelussa ja miten heidän argumenttinsa olivat sidoksissa Pohjois-Afrikan uskonnollis-sosiaaliseen tilanteeseen. Rajaani pääsääntöisesti analyysini ulkopuolelle Augustinuksen ja muidenkin varhaisten kristittyjen kirjoittajien teorit väkivallasta yleensä enkä käsittele heidän suhdettaan sotaan, armeijaan ja asepalvelukseen.⁸ Huomioin nämä näkemykset kuitenkin siltä osin, kuin ne heijastuvat myöhäisantiikin ihmisten käsityksiin painostuksesta ja väkivallasta uskonnollisten ryhmien välillä.

6 Aug. c. litt. *Petil.* 2.88.195.

7 Ns. uuden retoriikan klassikko on Perelman & Olbrechts-Tyteca 1969, jolla on ollut suuri vaikutus nykyiseen retoriikan ja argumentaation tutkimukseen, esim. van Eemeren & Houtlosser 2005. Kristillisen retoriikan kehitymisestä myöhäisantiikissa, Cameron 1991; erityisesti 100–300-lukujen apologetiikassa, Schott 2008; Kahlos 2007.

8 Varhaisten kristittyjen näkemyksiä sodasta ja sotilaista ovat ansiokkaasti käsitelleet Huttunen 2017; Huttunen 2020, 138–228; ja erityisesti Augustinuksen käsityksiä Nisula 2017; Syse 2007; Gray 2007. Augustinuksen yhteiskunnallisista näkemyksistä katso myös Kahlos 2012.

Ennen kuin käsittelen tarkemmin Augustinuksen ja Petilianuksen väittelyä ja siinä käytettyjä argumentteja, esittelen donatolaiskiistaa ja Augustinuksen osuutta yrityksessä ajaa donatolaisuus alas Pohjois-Afrikassa 400-luvun alkupuolella. Sitten analysoin Augustinuksen ja Petilianuksen argumentointia väkivallan käytöstä uskonnollisten ryhmien välisissä kiistoissa ja lopuksi vertaan kiistassa esitettyjä argumentteja Augustinuksen näkemyksiin hänen muissa donatolaisvastaisissa kirjoituksissaan.

DONATOLAISKONFLIKTI JA USKONNOLLINEN PAINOSTAMINEN MYÖHÄISANTIIKISSA

Donatolaiskiista oli roomalaisen Pohjois-Afrikan kristittyjen sisäinen konflikti, jonka juuret ulottuivat keisari Diocletianuksen toimeenpanemaan kristittyjen vainoon 300-luvun alussa ja erityisesti vainojen jälkeiseen välienselvittelyyn kristittyjen kesken. Kuten edellä mainitsin, kiistan molemmat osapuolet katsoivat edustavansa katolista kirkkoa. Donatolaiset pitivät itseään oikean ja alkuperäisen kristinuskon ja marttyyrien kirkon todellisina perillisinä. Siksi he leimasivat kilpailevan ryhmän petteureiksi, esimerkiksi sen vuoksi, että caeciliaanit ottivat takaisin kirkon piiriin vainojen aikana uskostaan luopuneita (lat. *lapsi*). Vastaavasti caeciliaanit pitivät itseään oikeana katolisena eli universaalina kirkkona. Kiistakysymyksenä oli kaste. Donatolaiset vaativat uutta kastetta niille, jotka olivat vainon aikana luopuneet uskosta ja taipuneet suorittamaan uhreja roomalaisille jumalille. Caeciliaanit puolestaan eivät vaatineet uudelleen kastamista. Molemmat ryhmät kilpailivat aidon kirkon asemasta. Tämän lisäksi donatolaiskiistaan kytkeytyi myös yhteiskunnallisia ja taloudellisia jännitteitä, joita aiheuttivat esimerkiksi kysymykset maanomistuksesta ja kausityöläisten asemasta. Donatolaiskiistan tutkimuksessa on vuosikymmenien mittaan painotettu sen erilaisia kiistaan vaikuttaneita tekijöitä, vuorollaan yhteiskuntaa ja taloutta, uskontoa ja kulttuuria.⁹

Yhteenotto donatolaisten ja caeciliaanien välillä oli 400-luvun alkuun mennessä tulehtunut jo koko yhteisöä jakavaksi välienselvitte-

lyksi. Molemmilla ryhmillä oli omat piispansa samoissa kaupungeissa. Caeciliaanien piispat kuten Augustinus huolehtivat siitä, että heillä oli jatkuvasti kristittyjen keisareiden ja hallinnon tuki puolellaan.¹⁰ Caeciliaanipiispat onnistuivat vakuuttamaan keisarillisen hallinnon siitä, että donatolaisuus piti määritellä skisman sijaan kerettiläisyydeksi. Skismaan eli erimielisyyteen ei liitetty ajatusta harhaopista toisin kuin kerettiläisyyteen. Donatolaisuuden uudelleenmäärittely muutti kiistan luonteen ratkaisevasti. Keisarillisessa lainsäädännössä kiellettiin tai rajoitettiin monien kerettiläisiksi määriteltyjen ryhmien toimintaa.¹¹ Rajanvedossa 'ortodoksian' (oikeaoppisuuden) ja 'heresian' (harhaoppisuuden) välillä ei 300–400-lukujen kristillisyydessä ollut sinänsä mitään uutta – näitä käsitteitä oli käytetty jo varhaisemmissa kristillisissä yhteisöissä vallankäyttöön ja välienselvittelyihin. 'Ortodoksiaa' ja 'heresiaa' määriteltiin jatkuvasti uudestaan valtasuhteiden muuttuessa.¹² Tilanne muuttui 300-luvulta lähtien, jolloin Rooman

- 9 Pohdintoja donatolaiskiistasta: Dupont, Gaumer & Lamberigts 2015; Miles 2016. Donatolaistutkimuksen klassikko Frensd 1952 korosti konfliktin taloudellista ja 'nationalistista' puolta, mikä oli aikanaan rohkea irtiotto aikaisemmasta teologisesta painotuksesta.
- 10 Augustinus haki innokkaasti tukea Pohjois-Afrikan paikallisilta hallintovirkamiehiltä, näistä merkittävin tukija oli *tribunus et notarius* Marcellinus Karthagon kirkolliskoukussa vuonna 411. Konsiilista *Gesta Conlationis Carthaginiensis*, CCL 149A; Lancel 1972 (*Sources Chrétiennes* 195, 274); Weidmann 2015, 85–100.
- 11 Keisarilliset julistukset ja lait sekä niiden täytäntöönpano ja valvonta olivat kaksi eri todellisuutta myöhäisantiikissa: Kahlos 2020, 27–39, 50–56.
- 12 Heresiasta ja ortodoksiasta vallankäytön välineenä, esim. King 2008; Boyarin & Burrell 2005; Dunderberg 2008 ja erityisesti myöhäisantiikissa, esim. Elm, Fabre, Rebillard, Romano & Sotinel 2000.

valtiovallan rooli kiistakysymyksissä kasvoi. Keisarien tuki tietyille kristilliselle suuntaukselle antoi sille ainakin teoriassa etulyöntiaseman.¹³

Suurin osa Pohjois-Afrikan donatolaiskiistaa kertovista lähteistä ovat caeciliaanien kirjoittamia ja näistä valtaisa määrä Augustinukselta. Tutkimuksen näkökulma kiistaan on siten pakotakin rajoittunut ja vinoutunut. Donatolaisten näkemyksistä tiedämme vähemmän, usein Augustinuksen kirjoitusten kautta. Siksi kiistan uskonnollisista ja yhteiskunnallisista olosuhteista kiistellään tutkimuksessa edelleen ja esimerkiksi kannattajien lukumääristä ja valtasuhteista on esitetty eriäviä näkemyksiä. Donatolaisten arvelaan kuitenkin olleen Pohjois-Afrikan kristittyjen enemmistö. Sen sijaan on vaikea arvioida, miten Augustinuksen ja muiden caeciliaanipiispojen moninaiset ponnistelut donatolaisia vastaan ja keisarillisen hallinnon tuki caeciliaaneille lopulta vaikuttivat valtasuhteisiin ryhmien välillä.¹⁴ Ei ole myöskään varmaa, löivätkö caeciliaanit koskaan läpi valtavirtakirkkona tai enemmistönä Pohjois-Afrikassa.¹⁵

AUGUSTINUKSEN JA PETILIANUKSEN DEBATTI

Augustinus osallistui väittelyihin donatolaisten kanssa, erityisesti vuosina 391–405 – niin kirjoituksissaan kuin kirkolliskokouksissa ja erilaisissa keskustelutilaisuuksissakin. Hän kutsui donatolaisia piispoja julkisiin debatteihin.¹⁶ Augustinus itse esitti nämä väittelyt yrityksinä saada donatolaiset vakuutettua omista totena pitämistään käsityksistä ja pyrkimyksenä keskinäiseen yhteisymmärrykseen. Donatolaisista tilaisuudet näyttivät enemmänkin etukäteen järjestetyiltä ohjelmanumeroilta. Jennifer Ebbelerin mukaan Augustinuksen kirjeiden ja traktaattien yhtenä tarkoituksena oli arkistoida ja levittää todisteita esimerkiksi donatolaisten raakuuksista.¹⁷ Augustinus ja yhtä lailla donatolaiset kävivät informaatiotasoa – samoin kuin osapuolet monissa muissa kirkollisissa kiistoissa. Oli ratkaisevaa, kumman osapuolen näkemys konfliktista sai enemmän huomiota, erityisesti valtaapitävien piireissä, provinssien hallinnossa ja keisarin hovissa.¹⁸

Augustinuksen vastaus Petilianukselle, Cirtan donatolaiselle piispalle vuosien 400–401 paikkeilla oli siis osa hänen kirjallista sotaansa donatolaisia vastaan. Petilianus oli kirjoittanut julkisen kirjeen, johon Augustinus reagoi omalla vastineellaan. Petilianus julkaisi toisen kirjeen vastauksena Augustinukselle, joka sitten julkaisi vielä kirjoituksen Petilianusta vastaan. Yhdessä Augustinuksen vastineet muodostavat teoksen

- 13 Keisarivallan ja kristittyjen ryhmien suhteista myöhäisantiikissa, esim. Gaddis 2009; Gwynn 2015. Väkivallasta myöhäisantiikissa Grey 2013, 216–232; Conybeare 2013, 203–215; Praet 2014, 32–34; Gilhaus 2017; Sizgorich 2009; Gaddis 2005; Watts 2010; Hahn 2015.
- 14 Shaw'n (2011, 62) mukaan donatolaiset olivat enemmistö koko 300-luvun ajan; Fren-din (1952, 210) mukaan vuosina 388–398 valtaosa Pohjois-Afrikan kristityistä oli donatolaisia. Perusteluina on käytetty Augustinuksen elämäkerran kirjoittaja Pos-sidiusta (*Vita Augustini* 7), joka mainitsee, että 390-luvun puolivälissä donatolaisia oli enemmän, ja Optatus Milevisläistä (*Trac-tatus contra Donatistas* 7.1.2), joka myönsi, että 'katolisia' (caeciliaaneja) oli vähän. Myös Augustinus myönsi, että donatolaiset vallitsivat monia kaupunkeja (*c. litt. Petil.* 2.83.184; 3.57.69).
- 15 Lähteissä ei mainita donatolaiskiistaa enää sen jälkeen kun vandaalit valtasivat Rooman provinssit Pohjois-Afrikassa 430-luvulla ja poliittinen tilanne muuttui täysin. Vandaalivallan aikaisten lähteiden perusteella kipein ongelma oli kiista vandaalien suosiman 'areiolaisuuden' kanssa. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että donatolaiset olisivat hävinneet mihinkään. Whelan 2014b, 239; Adamiak 2015, 211–236.
- 16 Augustinuksen kiistoista donatolaisten kanssa Ebbeler 2012a, 115–128; Ebbeler 2012b, 183–187; Smither 2015, 273–286.
- 17 Ebbeler 2012b, 154–155, 183–184.
- 18 Dearn 2007, 130 puhuu ajatusten sodasta. Augustinuksen retoriikasta ja argumen-toinnista, jolla hän perusteli donatolaisten laittamista kuriin: Russell 1999, 122–127; van Geest 2015, 289–309; Dunn 2017, 114–130; Ployd 2019, 95–111.

Contra litteras Petiliani. Käsittelyni keskittyy Augustinuksen ja Petilianuksen argumentointiin painostuksesta ja väkivallasta.

Augustinus tekee heti ensimmäisen kirjan alussa omat lähtökohtansa selviksi: hän haluaa kumota donatolaisten väitteet heidän kirkkonsa oikeellisuudesta ja laillisuudesta. Donatolaiset ovat kerettiläisiä, heidän ajattelunsa on erehdystä ja pyhäinhäväistystä (*sacrilegus error*).¹⁹ Augustinukselle on tärkeää esittää donatolaiset kerettiläisinä, ei vain skismaattikkoina. Kuten edellä mainitsin, tämä määritelmällinen seikka oli tärkeä Rooman keisareiden edellisinä vuosikymmeninä säätäneiden heresioita koskevien lakien näkökulmasta. Heti kun donatolaiset voitiin määritellä kerettiläisiksi, näitä lakeja voitiin soveltaa heitä vastaan. Augustinus ilmoittaa, että hän on lähettänyt donatolaisten johtajille kirjeitä – ei kuitenkaan päästäkseen (uskon)yhenteen heidän kanssaan, koska he ovat osoittautuneet siihen arvottomiksi irrottautumalla katolisesta kirkosta (eli Augustinuksen edustamasta kirkosta). Hän korostaa, ettei hän kuitenkaan ole tarkoittanut kirjeitään herjaaviksi moitteiksi, vaan sovitteleviksi.²⁰ Augustinus väittää, että hänen päämääränään on saada donatolaiset ymmärtämään uudelleen kastamisen virheellisyys ja sen seurauksena tapahtunut donatolaisten eroaminen ”koko maanpiirin pyhästä yhteydestä”. Augustinuksen maailmankuvassa hänen oma kirkkonsa edusti koko maanpiiriä. Tätä kuvaa vahvasti Rooman keisarien antama tuki hänen suuntaukselleen.

Augustinus toivoo donatolaisten nyt punnitsevan totuutta ja luopuvan ”esi-isiensä kiihkeästä ja itsepäisestä vääryydestä”. Augustinus esittää itsensä rauhan lähettiläänä ja siteeraa psalmia 120:6–7: ”täällä, missä kaikki vihaavat rauhaa; minä tahdon rauhaa”. Hän esitti vastakohtana donatolaiset, jotka halveksivat hänen kirjeitään, koska he vihasivat rauhaa. Tämän jälkeen Augustinus esittää näkemyksensä koko donatolaiskiistan alkuperästä ja vaiheista.²¹

Katsaus konfliktin historiaan ei ollut mitenkään vähäpätöinen osa argumentointia, sillä kyse oli menneisyyden hallinnasta. Kenen versio menneisyydestä jäisi elämään? Ketkä olivat rau-

hantekijöitä ja ketkä rauhanhäiritsijöitä? Kuka oli totuuden puolella ja kuka valheen? Ketkä olivat todellisia marttyyreita ja ketkä vain väkivallan tekijöitä?

RAAMATUN ESIMERKIT KÄYTTÖÖN

Augustinuksen *Contra litteras Petiliani* -teoksen toinen kirja keskittyy kasteeseen, joka oli donatolaiskiistan ydinongelma. Nykylukijalle Augustinuksen perusteellinen keskustelu kasteesta voi vaikuttaa pitkäpiimäiseltä, mutta niin caeciliaanien kuin donatolaistenkin piispoille kyse oli tärkeästä valtataistelusta. Kenen suorittama kasterituaali oli pätevä? Kumman ryhmän papit ja piispat edustivat totuutta? Augustinus ilmoittaa, että hän kirjoittaa ikään kuin kävisi keskustelua kasvokkain ja että hän vastaa jokaiseen kohtaan Petilianuksen kirjeessä siteeraten tämän sanoja ja erottaen oman vastauksensa aivan kuin kirjurit olisivat tallentamassa suullista väittelyä.²² Augustinuksen tekstissä tulee esiin informaatioidankäynnissä tärkeä ajatus eri näkemysten dokumentoinnista. Kaikki oman puolen ja vihollisen argumentit piti saada tallennettua ja niiden piti olla varsinkin roomalaisen hallinnon luettavissa.

Tässä informaatioidassa Raamatun esimerkeillä ja lainauksilla oli tärkeä osansa. Niillä voitiin perustella oman ryhmän toimintaa ja tuomita vastapuolen tekemiset. Augustinuksen ja Petilianuksen väittelyssä Raamatun lauseita heitellään puolin ja toisin. Petilianus viittaa Johanneksen evankeliumin kohtaan 8:44 leimatakseen Augustinuksen puolen valehtelijoiksi: ”Te olette Saatanan lapsia, sillä hän on ollut herjaaja (*accusator*) alusta asti. Hän on kaukana totuudesta.” Augustinus vastaa oikaisemalla Petilianusta: ’herjaajan’ asemesta lauseessa pitäisi lukea ’murhaaja’ (*homicida*). Sitten hän toteaa, että paholainen oli murhaaja aivan alusta alkaen, ei tappamalla miekalla tai fyysisellä väkivallalla,

19 Aug. c. litt. Petil. 1.1.1.

20 Aug. c. litt. Petil. 1.1.1.

21 Aug. c. litt. Petil. 1.1.1.

22 Aug. c. litt. Petil. 2.1.1. Kasteen merkityksestä donatolaiskiistassa: Whelan 2014a, 513–515.

vaan ajamalla ensimmäisen ihmisen paratiisista. Paratiisi symbolisoi Augustinuksen edustamaa kirkkoa, joten hän voi näin samastaa paholaisen donatolaisiin, jotka tappavat ihmisiä hengellisesti viekoittelemalla heidät pois oikean kirkon yhteydestä. Petilianus syyttää caeciliaaneja donatolaisten vainoamisesta ja viittaa Matteuksen evankeliumin kohtaan kyykäärmeiden sikiöistä, jotka surmaavat ja kiduttavat Jumalan lähettämiä profeettoja, viisaita miehiä ja lainopettajia (Matt. 23:33–35). Samalla tavalla oikeamielisiä donatolaisia vainotaan. Vastauksessaan Augustinus vaatii Petilianusta todistamaan väitteensä vainoista yksityiskohtia myöten, muutoin donatolaiset itse ovat vain panettelijoita, jotka levittävät väriin syytösten myrkyä kuin käärmeet.²³

Molemmat osapuolet hyödynsivät omassa argumentaatiossaan myös samaa kristittyjen hajaannusta koskevaa Raamatun lausetta. Petilianus vetoaa apostoli Paavalin opetukseen siitä, että on vältettävä hajaannusta ja eletävä yksimielisinä (1 Kor. 1:10–13). Augustinus kääntää kohdan heti syytökseksi kirkon pirstomisesta donatolaisia vastaan:

Kaikki te, jotka luette tätä, muistakaa tämä: Petilianus se siteerasi näitä sanoja apostolilta. Milloin olisitte voineet kuvitella, että hän käyttäisi sanoja, jotka todistavat meidän puolestamme häntä itseään vastaan?²⁴

Petilianus vertasi caeciliaaneja Juudakseen, 'petolliseen kavaltajaan' (*perfidus traditor*), joka edelleen elää caeciliaanien hahmossa. Latinan *traditor*, 'petturi, kavaltaja', tulee verbistä *tradere*, joka tarkoittaa myös 'luovuttaa jotakin jollekin'. Donatolaiset kutsuivat caeciliaaneja sanalla *traditores* ja syyttivät näitä siitä, että vainojen aikana nämä olivat luovuttaneet pyhiä astioita roomalaisille viranomaisille ja antaneet kirjoituksia poltettaviksi. Kun Juudas oli pettänyt Kristuksen luovuttamalla hänet vainoajien käsiin, niin caeciliaanit kavalsivat pyhän evankeliumin kirjoitukset luovuttamalla ne epäpyhän tulen liekkiin. Juudas sentään katui syntiään kuolemallaan, mutta caeciliaani ei kadu koskaan, vaan jatkaa vainoajana ja pyövelinä (*persecutor et*

carnifex). Tämä tekee caeciliaaneista kaikista pahimpia kavaltajia. Augustinus vastaa Petilianuksen syytöksiin toteamalla, että väitteet pyhien kirjoitusten luovuttamisesta (*crimen traditionis*) ovat liioittelua, ja vyöryttää puolestaan joukon Raamatun sitaatteja Petilianusta vastaan.²⁵

DONATOLAISET KÄSITYKSET VAINOSTA JA LAILLISUUDESTA

Caeciliaanien ja donatolaisten välisen informaatioiden avainkäsite oli 'vaino' (*persecutio*). 'Vaino' oli vakiintunut tärkeäksi osaksi kristittyjen sisäisiä kiistoja 300-luvulla. Lähes jokainen ryhmä saattoi esittää itsensä vainon uhrina ja kilpailevan ryhmän vainoajana – erityisesti 300-luvulla, kun valtasuhteet ja keisarien tuki jatkuvasti vaihtelivat.²⁶ Diocletianuksen vainon jälkeen donatolaiset rakensivat kasvavassa määrin identiteettiään 'martyyrien kirkkona'. Donatolaiset katsoivat olevansa todellisten martyyrien seuraajia ja pitivät caeciliaaneja paitsi myötäilijöitten ja petturien kirkkona myös 300-luvun alun vainon jatkajina.²⁷ Myös Petilianus kutsuu useaan otteeseen Augustinusta ja hänen edustamaansa puolta vainoajiksi:

Kun tapatte meidän ruumiimme, silloin emme voi suorittaa toisen kasteen rituaalia. Mutta silloin meidät kastetaan omalla kasteellamme ja verellä, kuten Kristus. Hävetkää, hävetkää, vainoajat. Te teette meistä Kristuksen kaltaisia

23 Aug. c. litt. Petil. 2.14.29–32. Latinan sana *accusator* tarkoittaa syyttäjää, ilmiantajaa, kantelijaa ja herjaajaa.

24 Aug. c. litt. Petil. 2.41.97–98.

25 Aug. c. litt. Petil. 2.8.17–19.

26 Vainoamisen retoriikasta poleemisena aseena kristittyjen ryhmien keskinäisissä kiistoissa ks. Ployd 2019, 95.

27 Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että kaikkien donatolaisten arkielämä olisi perustunut martyyriuden aatteelle, vaan pikemminkin että donatolaisten johtajat esittivät oman kristinuskonsa 'martyyrien kirkkona'.

marttyyreja, joihin pirskotetaan veren kaste todellisen kasteen veden jälkeen.²⁸

Vainoajaksi leimaaminen oli voimallinen ase, ja 300–400-luvuilla sitä käytettiin kirkollisissa ja poliittisissa kiistoissa piispoja, käskynhaltijoita ja keisareita vastaan, esimerkiksi niin sanotuissa areiolaiskiistoissa ja nestoriolaiskiistassa.²⁹ Petilianus syytti Augustinusta siitä, että tämä oli liittynyt vainoajien riveihin hyväksymällä keisarien ja siten maallisen valtion väkivaltakoneiston tuen pönkittääkseen näin oman kirkkonsa asemaa. Juuri näihin syytöksiin Augustinuksen piti kirjoittaa pitkiä perusteellisia vastauksia – hälventääkseen häneen kohdistetun vainoajan leiman.

Keisarien ja maallisen vallan tuki caeciliaaneille oli kiusallinen siinä mielessä, että donatolaiset pystyivät sommittelemaan jatkumon oman aikansa keisarillisesta hallinnosta menneisyyden roomalaisiin vallanpitäjiin, jotka olivat vainonneet kristittyjä. Petilianus kirjoittaakin ’tämän maailman kuninkaista’ (*reges saeculi*), jotka ovat aina olleet vihamielisiä kristinuskoa kohtaan. Hän kysyy: ”Mutta mitä tekemistä teillä on tämän maailman kuninkaiden kanssa, joita kristinusko ei ole milloinkaan tuntenut muuten kuin pahantahtoisina?”³⁰ Sitten Petilianus luettelee esimerkkejä vainoavista hallitsijoista yhdistäen Raamatun tapauksia Rooman historiaan. Hänen mukaansa makkabilaisten ja Danielin kirjan kolmen nuorukaisen kokemat kärsimykset, sekä Jeesuksen ja kristittyjen kärsimys roomalaisten keisareiden aikana muodostavat jatkumon, jonka viimeisin vaihe on donatolaisten kokema kärsimys kristittyjen keisareiden aikana. Luomalla tällaisen jatkumon Raamatun kertomuksista oman aikansa Rooman historiaan Petilianus saattoi säättää caeciliaaneja siitä, että nämä olivat liittoutuneet maallisten vallanpitäjien kanssa, vaikka nämä nyt olivat kristittyjä.³¹ Hän lausui: ”Kunpa tämän voisi sanoa vain muinaisista pakanallisista kuninkaista.” Mutta caeciliaanit huijasivat hyväuskoisia hallitsijoita valheidensa kaunistuksilla ja sumuilla (*fucio et nebula vestri mendacii*). Tämän huijauksen seurauksena keisarit kävivät (oikeiden) kristittyjen kimppuun

asein, jotka oli tarkoitettu valtion vihollisia varten. Harhaanjohdetut keisarit luulivat hoitavansa velvollisuutensa Jumalalle ”surmaamalla meitä, joita te vihaatte”.³² Petilianus luettelee esimerkkejä hallitsijoista ja käskynhaltijoista, joita on johdettu harhaan vainoamaan oikeamielisiä ihmisiä, sekä varoittaa Raamatussa mainituista Jumalan rangaistuksista vainoajia kohtaan. Petilianus yhdistää Rooman vainoajakeisarit (Nero, Domitianus, Trajanus, Geta, Decius, Valerianus, Diocletianus ja Maximianus) oman aikansa donatolaisten vainoajiin. Petilianus ei kuitenkaan nimeä yhtään kristittyä keisaria. Sen sijaan hän moittii keisarillisia virkamiehiä ja käskynhaltijoita donatolaisten kiusaajiksi.³³ Voi olla, että oman ajan hallitsevien keisareiden mustamaalaaminen vainoajiksi ei olisi ollut taktisesti järkevää.

Augustinus vastaa Petilianuksen syytöksiin ja perustelee caeciliaanien tehtävää hallitsijoiden neuvonantajina (*regum doctores*): kristittyjen hyvät suhteet kristittyihin keisareihin eivät suinkaan ole mikään synti, jos kristityt käyttävät suhdetta oikealla tavalla.³⁴ Sitten Augustinus iskee muistuttamalla Petilianusta siitä, kuinka donatolaiset itse olivat innokkaasti ajaneet asiaansa keisari Julianuksen aikana, joka oli ”pakanallinen hallitsija ja vielä pahempaa [kristinuskon hylännyt] luopio ja Kristuksen nimen vihollinen”. Donatolaiset olivat pyytäneet pakko- luovutettujen kirkkorakennusten palauttamista.

28 Aug. c. litt. Petil. 2.23.51. Toinen kaste on viittaus donatolaisten vaatimukseen, että vainon aikana ’pakanuuteen’ hairautuneet ja sen jälkeen kristinuskoon palanneet oli kastettava uudestaan, ennen kuin heidät voitiin hyväksyä takaisin donatolaiseen kirkkoon.

29 Kahlos 2019, 61–78.

30 Aug. c. litt. Petil. 2.92.202.

31 Aug. c. litt. Petil. 2.92.202.

32 Aug. c. litt. Petil. 2.92.202.

33 Aug. c. litt. Petil. 2.92.202. Keisari Trajanus ja Geta eivät kuuluneet kristillisten kirjoittajien tavallisesti mainitsemiin vainoajakeisareihin.

34 Aug. c. litt. Petil. 2.92.203.

Osana informaatioidankäyntiään Augustinus esitti, että donatolaiset itse olivat veljeilleet kaikista pahimman keisarin kanssa, pakanan ja vieläpä luopion kanssa. Hän myös väitti, että hänellä oli käsissään kopio donatolaisten Julianukselle osoittamasta anomuksesta. Tämä osoittaa, kuinka tärkeää vastapuolen tekemisten dokumentoiminen oli.³⁵

Koska Rooman maallinen valta suosi caeciliaaneja ja painosti donatolaisia, saattoivat donatolaiset kirjoittajat ideologisessa kamppailussa uhriutua vainottujen asemaan täydellä teholla. Donatolaiset ja caeciliaanit molemmat katsoivat, että todelliset kristityt olivat vainottuja – he eivät olleet vainoajia. Paavalin rakkauden julistusta (1 Kor. 13:1–8) mukailleen Petilianus kirjoitti:

rakkaus (*caritas*) ei vainoa, ei kiihdytä keisareita toisia ihmisiä vastaan, ei ryöstä toisten ihmisten omaisuutta, ei lähde murhaamaan ihmisiä, jotka on juuri ryöstänyt.³⁶

Vastauksessaan Augustinus jälleen turvautuu aikaisempaan argumenttiinsa eli vaatii Petilianusta todistamaan nämä syytökset paikkansapitäviksi. Väkivaltaa ja rosvousta ei voinut väittää caeciliaanien tekemäksi ilman todisteita. Augustinus muistuttaa Petilianukselle, että samalla tavalla donatolaiset itse sanoutuivat irti rikoksista, joita väitettiin heidän tekemikseen: ”fanaatikkojen rikoksista, juoppojen ylilyönneistä, itsemurhantekijöiden sokeasta hulluudesta ja rosvojen vääryyksistä”. Jos Petilianuksessa olisi yhtään kuuluttamaansa rakkautta, se iloitsisi totuuden voittaessa, Augustinus pilkkaa. Hän myös lisää, että on nokkelaa peittää itsensä lammasten vaatteisiin ja puhua rakkaudesta, mutta suden hampaita ei voi piilottaa.³⁷

CIRCUMCELLIONES, POHJOIS-AFRIKAN TAISTELIJAT

Petilianukselle vastatessaan Augustinus mainitsee pahamaineiset taistelijat, *circumcelliones*, ja liittää heidät donatolaisiin. *Circumcelliones*-taistelijat riehuivat Pohjois-Afrikan maaseudulla, ja lähteissä mainitaan useita heidän väkivallan tekojaan. Augustinuksen lisäksi monet muut

caeciliaanikirjoittajat toistuvasti yhdistivät *circumcelliones*-taistelijat donatolaiseen kirkkoon. Donatolaispiispat puolestaan kielsivät kaikki yhteydet circumcellioihin ja sanoutuivat irti näiden tekemistä väkivaltaisuuksista. Tutkijat ovat esittäneet *circumcelliones*-taistelijoiden toiminnasta monia erilaisia arvioita yhteiskunnallisesta vastarinnasta lahkolaisterrorismiin.³⁸ Esimerkiksi Brent Shaw tulkitsee circumcelliot maaseudun kausityöläisiksi, joita myös palkattiin toisinaan tappelemaan paikallisissa välienselvittelyissä. Noel Lenskin mukaan circumcelliot liittyivät valtion keskushallinnon rapautumiseen myöhäisantiikissa ja maaseudulla syntyneisiin yksityisiin ”armeijoihin”. Leslie Dossey puolestaan yhdistää circumcelliot taloudelliseen vaurastumiseen myöhäisantiikin Pohjois-Afrikassa ja talonpoikien haluun vahvistaa asemaansa. Michael Gaddis vertaa circumcellioita nykyajan itsemurhapommittajiin.³⁹

Circumcelliones-taistelijat tarjosivat Augustinukselle oivallisen vasta-argumentin Petilianuksen syytöksiin. Esimerkiksi Petilianus kysyy, onko Jumala määrännyt jopa skismaatikot tapettaviksi – tässä Petilianus vihjaa siihen, että konfliktissa donatolaisten ja caeciliaanien välillä on kyse vain skismasta eikä lainkaan kerettillisyydestä kuten Augustinus haluaa sen esittää.⁴⁰ Augustinus vetää heti circumcelliot keskusteluun – silloin huomio keskittyy näiden väkivaltaisuuksiin, eikä skisman ja heresian erottelun ongelmiin. Hän huudahtaa: ”Pysykööt teidän circumcellionne hiljaa!” (*vestri circumcelliones quiescant*) ja rinnastaa circumcellioiden väkivallan barbaarien terroriin.⁴¹

35 Aug. c. litt. Petil. 2.92.203.

36 Aug. c. litt. Petil. 2.79.173.

37 Aug. c. litt. Petil. 2.79.174.

38 Katsauksia tutkimukseen tarjoaa Shaw 2004, 227–258; Shaw 2006, 179–196.

39 Shaw 2011, 630–674; Lenski 2014, 233–250; Dossey 2010; Gaddis 2005, 111.

40 Aug. c. litt. Petil. 2.85.188.

41 Aug. c. litt. Petil. 2.85.189. Augustinus toistuvasti viittaa circumcellioiden väkivallan: 2.84.184; 2.39.94; 2.10.45; 2.20.46; myös 1.14.33.

Kuten artikkelin alussa mainitsin, Petilianus esitti, ettei kristityillä ollut lupa olla aiheuttamassa toiselle vahinkoa, ja muistutti Jeesuksen varoituksesta miekkaan tarttumisesta. Tähän Augustinus vastaa lyömällä pöytään circumcelliot, jotka hän kuvaa käyttämässä nuijia pikemminkin kuin miekkoja: väkivaltaa se oli kaikki tyynni. Augustinus maalaa värikkään kuvan circumcellioiden humalaisesta riehumisesta, vaeltelusta pitkien teitä, pilailusta ja irstailusta ”ilman puolisoa kulkevien naisten” seurassa. Lisäksi Augustinus kääntää Petilianuksen raamatullisen esimerkin nurin: Augustinuksen mukaan donatolaiset ovat kuin ylipapin palvelija hyökätessään todellista kirkkoa – Kristuksen ruumista – vastaan. Sen sijaan caeciliaanit ovat kuten Pietari, joka veti miekkansa Kristuksen nimessä.⁴² Augustinuksen kaikkein yksioikoisin vastaus koskee Petilianuksen vetoomusta Vuorisaarnan autuaaksi julistamisiin (Matt. 5:3). Petilianuksen mukaan Vuorisaarnassa mainitut hengellisesti köyhät viittaavat donatolaisiin, kun taas henkilöt, jotka ”puhuvat pelkkää raivohulluutta vainoajien pahuudessaan” ovat viittaus caeciliaaneihin. Augustinus tyytyy vastaamaan: ”Sanokaa tuo mieluummin teidän circumcellioillenne.”⁴³

Augustinus rakentaa siis narratiivin, jossa donatolaisilla piispoilla on yhteys kapinallisten circumcellioiden väkivallantekoihin. Tämän kertomuksen mukaan donatolaiset olivat valmiita raakaan väkivaltaan, kun taas caeciliaanit toimivat keisarillisten viranomaisten laillisella tuella. Sosiaalinen todellisuus näyttää olleen paljon vivahteikkaampi kuin millaisena Augustinuksen vastakkainasettelu tai Petilianuksen uhriutumisen sen kuvaavat.

Brent Shaw esittää, että caeciliaanit, Augustinus etunenässä, pyrkivät esittämään vastustajansa suurena vaarana yleiselle rauhalle ja järjestykselle saadakseen keisarillisen hovin kiinnittämään enemmän huomiota Pohjois-Afrikan kiistaan ja toimimaan caeciliaanien hyväksi. (Keisarillisella hovilla Länsi-Roomassa oli 400-luvun alun Länsi-Roomassa muitakin huolenaiheita). Tämä taktiikka näyttää tehonneen, sillä keisarillinen hallinto puuttui kiistaan caeciliaanien eduksi.⁴⁴ Leslie Dossey tuo esiin,

etteivät donatolaisiin yhdistetyt *circumcelliones*-taistelijat olleet suinkaan ainoa ryhmä, joka syyllistyi väkivaltaan Pohjois-Afrikassa. Caeciliaanikristittyjen suorittamista pahoinpitelyistä, painostuksesta ja omankädenoikeudesta on myös mainintoja. Augustinus joutui kirkollisena johtajana näitä setvimään. Sekä donatolaiset että caeciliaanit turvautuivat painostusryhmiin konfliktin aikana.⁴⁵

Kuvaava esimerkki circumcellioiden väkivallan linkittämisestä donatolaisiin on *Contra litteras Petilianin* ensimmäisessä kirjassa, jossa Augustinus toistuvasti moittii näiden ”tyrannimaista vallankäyttöä kaupungeissa” ja ”toisten ihmisten tiluksilla”, näiden ”hulluutta ja häpäisevää ja rienaavaa tapaa palvoa” kallionjyrkänteiltä alas syöksyneitä itsemurhantekijöitä marttyyreina, näiden ”juopunutta räyhäämistä” ja julmuutta. Augustinus syyttää donatolaisten johtajia siitä, että nämä suvaitsevat tällaista väkivaltaa ja teeskentelevät rakastavansa rauhaa, vaikka he avoimesti kunnioittivat circumcellioita ja heidän tekemiään pahoinpitelyitä. Hän asettaa sarkastisesti vastakkain Donatuksen rauhan (*Donati pax*) ja Kristuksen rauhan (*Christi pax*).⁴⁶

42 Aug. c. litt. Petil. 2.88.195.

43 Aug. c. litt. Petil. 2.63.141–142.

44 Augustinus ei ollut ainoa caeciliaanipiispa, joka toi esiin donatolaisten väkivallaisuuden. Piispat toistivat syytöksiä väkivallasta Karthagon kirkolliskokouksessa vuonna 411 (Sources Chrétienes 224, 1120): *furiosis circumcellionum violentiis contra publicam quietem*. Shaw 2011, 529–533; Drake 2013, 257; Dossey 2001, 100; Hermanowicz 2008, 98.

45 Dossey 2001, 109–111; Dossey 2010, 180–184. Augustinuksen muutama vuosikymmen sitten löydettyissä kirjeissä (toim. Divjak 1981) selvitetään joitakin tapauksia, joissa caeciliaanit ovat tarttuneet omankädenoikeuteen ja painostaneet väkivallalla samaan tapaan kuin donatolaistenkin sanottiin tekevän: Aug. *epistula* 10* Divjak; *epistula* 9* Divjak. Divjakin muutama vuosikymmen sitten löytämät Augustinuksen saarnat merkitään tähdellä erotukseksi Augustinuksen jo aikaisemmin tunnetuista saarnoista, joilla on sama numero. Hermanowicz 2008, 106–107.

46 Aug. c. litt. Petil. 1.24.26.

VÄKIVALLAN HARJOITTAJIA VAI MARTTYYREITA?

Pietarin miekan lisäksi kiistakumppanit vetosivat toiseen Raamatun esimerkkiin, Jeesuksen tekemään temppelin puhdistukseen (Joh. 2:15–17). Petilianus kysyy, vainosivatko apostolit ketään tai pettikö Kristus ketään. Augustinus löytää oikeutuksen uskonnolliselle painostukselle Jeesuksen ankaruudesta, kun tämä ajoi kauppiaat ja rahanvaihtajat ulos temppelistä nuoranpätkistä tekemällään ruoskalla. Augustinus toteaa, että tässä löydämme Kristuksessa vainoajan (*Ecce invenimus – Christum persecutorem*). Argumentinsa vahvistukseksi Augustinus esittää, ettei ratkaisevaa ole kärsivien ihmisten valitus, vaan kärsimyksen aiheuttavien motiivit.⁴⁷ Augustinuksen hyvää tarkoittavan vainon retoriikka tunnetaan myös hänen muista teksteistään, jotka liittyivät erityisesti donatolaiskysymykseen.⁴⁸

Kysymykseen uskonnollisesta pakottamisesta Petilianus vastaa, että jos lakeja säädetään painostamaan ihmisiä kohti hyvää, niin pikemminkin puhtaan totuuden löytäneiden donatolaisten pitäisi olla pakottamassa kurjia caeciliaaneja.⁴⁹ Tässä Petilianus viittaa kristittyjen keisareiden lainsäädännön painostusmekanismeihin. Hän tekee selväksi, että jos uskonnollinen pakottaminen olisi hyväksyttävää, painostajien täytyisi olla todellisia kristittyjä eli donatolaisia. Augustinus kiirehtii vastaamaan, ettei ketään pakoteta mihinkään uskoon vastoin tahtoaan. Vääräuskoisuutta (*perfidia*) kuitenkin kuritetaan painostuksen ruoskalla vain Jumalan ankaruuden tai pikemminkin hänen armonsa tähden. Augustinuksen käyttämä latinan sana *perfidia* on monimerkityksinen: se tarkoittaa vääristyneisyyttä uskonnollisessa mielessä, mutta myös petollisuutta poliittisessa mielessä. Donatolaiset leimataan siis vaaraksi sekä oikealle kristinuskolle että Rooman valtiolle. Augustinuksen mukaan kaikki Petilianuksen valitukset ovat löysää puhetta: donatolaiset elävät kuin rosvot ja silti kerskailevat kuolevansa kuin marttyyrit.⁵⁰

Marttyyrien määrittäminen olikin donatolaisten ja caeciliaanien välisen kiistan ydinkysymys. Kenellä oli oikeus ja valta määrittellä marttyyrius? Millaisissa olosuhteissa surmansa

saaneet olivat oikeutettuja saamaan marttyyriin nimen? Millaiset uhrit olivat todellisia marttyyreja? Kuten edellä on käynyt ilmi, donatolaiset esittivät toistuvasti itsensä uhreina caeciliaanien yllyttämissä ja maallisen vallan toteuttamisissa vainoissa. Petilianus julisti caeciliaaneja vastaan, ettei ”Jumalalla ole pappinaan teurastajia” (*Nam non habet Deus carnifices sacerdotes*).⁵¹ Augustinus puolestaan todistelee, että uhrina kärsimisen piti tapahtua oikeista syistä. Donatolaiset eivät voineet verrata vääriä profeettoja ja profeetta Eliaa: Valeprofeetat kärsivät oikeutetun rangaistuksen Elian käsissä, kun taas Elia itse oikeana profeettana kärsi vainosta pahan kuninkaan käsissä. Eivätkä donatolaiset voineet verrata Jeesuksen piiskaamia kauppiaita ja rahanvaihtajia Jeesuksen itsensä piinaan. Augustinus toteaa, että merkitystä on ainoastaan sillä, ovatko donatolaiset erottautuneet oikeamielisesti vai väärämielisesti koko maanpiirin yhteydestä.⁵²

Augustinuksen ja Petilianuksen väittely osoittaa, että puhe marttyyriudesta ja vainosta oli myöhäisantiikin kristittyjen olennainen tapa pohtia uskonnollista väkivaltaa ja hyväksyä tai tuomita sen käyttö. Marttyyriudesta oli kiistelty Diocletianuksen vainosta lähtien, esimerkiksi siitä, oliko marttyyreiksi hyväksyttävä kristittyjä, jotka olivat syöksyneet tuhoamaan polyteistisiä

47 Aug. c. litt. *Petil.* 2.10.23–24. Temppelin puhdistaminen toistuu kohdassa 2.81.177–178.

48 Näistä kuuluisin oli kirje sotilaskomentaja Bonifatiukselle (*ep.* 185); tästä kirjeestä loppuluvussa ja nootissa 62. Russell 1999, 122–127; van Geest 2015, 289–309; Kahlos 2009, 112–114.

49 Aug. c. litt. *Petil.* 2.83.183.

50 Aug. c. litt. *Petil.* 2.84.184. Augustinus lisää, ettei lakeja ole säädetty pakottamaan donatolaisia tekemään hyvää (*bene facere*), vaan estämään heitä tekemästä paha (*male facere*). Hyvät asiat tehdään vain vapaasta tahdosta (*in libera voluntate*).

51 Aug. c. litt. *Petil.* 2.19.42.

52 Aug. c. litt. *Petil.* 2.19.43.

temppeleitä ja kulttikuvia ja saaneet surmansa hyökkäyksessä. Oliko siis itsemurhahyökkääjää pidettävä marttyyrina? Nämä 'vapaaehtoiset marttyyrit' aiheuttivat kristittyjen ryhmien johtajille huolta. Kirkolliskokouksissa puitiin, voisiko todelliseksi marttyyreiksi hyväksyä niitä, jotka olivat kuolleet tuhotessaan polyteistisiä kulttipaikkoja.⁵³

Augustinuksen argumentit siis nivoutuivat yhteen jo vuosisadan jatkuneeseen keskusteluun marttyyriudesta ja uskonnollisesta väkivallasta. Hän haluaa osoittaa vääräksi donatolaisten itsemääräyksen marttyyrien kirkkona ja vainotun kristinuskon todellisina perillisinä.⁵⁴ Augustinuksen mukaan se, että saa surmansa ja 'tulee omalla verellään' kastetuksi, ei tee kenestäkään marttyyria. Muutenhan kaikki rosvot, pahat, jumalattomat ja kirotut, jotka tuomitaan kuolemaan, olisivat marttyyreita.⁵⁵ Väkivaltainen kuolema ei tee donatolaisista eikä circumcellioista marttyyreita.⁵⁶ Augustinus yhdistää donatolaisten marttyyrit itsemurhiin ja viittaa toistuvasti ihmisiin, jotka etsivät kuolemaa hukuttautumalla tai heittäytymällä alas vuorenjyrkänteiltä.⁵⁷

Myös muissa kirjoituksissaan Augustinus korostaa, ettei kärsiminen sinänsä ollut marttyyriuden idea. Saarnassaan "Tottelevaisuudesta" (*De oboedientia*) hän toteaa, etteivät murhaajat ja seksuaalirikoksen tekijät olleet marttyyreita kärsiessään rangaistusta. Rangaistus (*poena*) ei tehnyt kenestäkään marttyyria, vaan peruste (*causa*):

– – murhaajat kärsivät vainoa, mutta eivät he ole marttyyreita; avionrikkajat kärsivät rangaistuksen, mutta eivät he ole marttyyreita. Sinä donatolainen teet marttyyreistasi suuren numeron: sinä julistat mitä kaikkea he kärsivät. Minäpä kysyn, miksi he kärsivät. Sinä ylistät heidän saamiaan rangaistuksia, minäpä tutkin niiden perusteita. Minä tutkin perusteita, kyllä, niiden perään minä kyselen. Kerro minulle, miksi hän kärsii, hän, jonka kärsimyksestä sinä leuhkit. Oikeamielisyyden puolesta? Opi tämä: oikeamielisyys itsessään on marttyyrien peruste. Rangaistus (*poena*) ei kruunaa marttyyreita, vaan peruste (*causa*).⁵⁸

Augustinus korosti myös monissa muissa yhteyksissä toimimista maallisen esivallan tuella ja laillisuuden puitteissa. Saarnoissaan ja kiistakirjoituksissaan Augustinus painotti, että hyökkäykset esimerkiksi pakanoiden kulttipaikkoja vastaan oli tehtävä maallisen lain ja järjestyksen rajoissa eivätkä ne saaneet nousta ahneudesta ja ryöstelynhalusta. Hän joutui tasapainottelemaan kovan linjan kristittyjen tuhoamisinnon ja yksityisomaisuuden kunnioittamisen välillä. Augustinuksen halu korostaa laillisuutta ja yksityisomaisuuden kunnioitusta liittyi myös donatolaiskiistaan ja oli tapa tehdä eroa donatolaisiin. Laittomat kulttipaikkojen tuhoamiset olivat hänen mukaansa donatolaisten tekemiä. Väkivallasta ilman asianmukaista auktoriteettia ei noussut todellisia marttyyreita.⁵⁹

LOPUKSI

Väittelyssään donatolaisen Petilianuksen kanssa Augustinus korosti, että ilman oikeaa auktoriteettia ja oikeaa perustetta väkivalta oli samaa kuin rikollisten väkivalta ja siihen liittyvä kärsimys tuli rangaistuksena. Hänen näkökulmastaan katsottuna donatolaisten toisinaan kuolemaan johtava toiminta oli – modernein termein ilmaistuna – pelkkää fanaattisuutta ja terrorismia. Käytännössä Augustinuksen erottelun mukaan todelliset marttyyrit nousivat ainoastaan hänen oman kirkkonsa piiristä ja donatolaisuus tuotti vain rikollisia. Ainoa oikea peruste oli caeciliaanien kristinuskossa. Petilianuksen näkökulmasta maallisen vallan harjoittama väkivalta oli

- 53 Sizgorich 2009, 63–64, 307 n. 64; Gaddis 2005, 70, 115–116; Dunderberg 2013.
 54 Marttyyriuden merkityksestä donatolaisille ks. Tilley 1997, 21–35; Garbarino 2011, 49–61.
 55 *Aug. c. litt. Petil.* 2.23.52.
 56 *Aug. c. litt. Petil.* 2.84.186
 57 *Aug. c. litt. Petil.* 2.47.110; 2.49.114; 2.71.160; 2.87.193.
 58 *Aug. De oboedientia* 17 (= *sermo* 2 Dolbeau 1996).
 59 *Esim. Aug. ep.* 47.3. Salzman 2006, 274–277; Sears 2011, 247–248; Kahlos 2013, 63–82.

pahuutta, vaikka valta olikin kristittyjen keisareiden käsissä, kun taas Augustinus piti Rooman valtion väkivaltaa oikeutettuna.⁶⁰

Petilianus osui arvostelussaan varmasti kipeään kohtaan. Ei Augustinuksenkaan mielestä Rooman valtio (sen keisareiden kristillisyydestä huolimatta) ollut ongelmaton. Esimerkiksi *Jumalan valtiossa* hän toteaa, että syntiinlankeemuksen seurauksena kaikki ihmisten maanpäälliset yhteisöt, jopa kristittyjen keisareiden hallinnassa, olivat epäoikeudenmukaisia. Kuitenkin maallinen valtio järjestyksen säilyttäjänä oli parempi kuin ei mitään. Valtio pakkokeinoineen ylläpiti rauhaa ja esti levottomuuksia.⁶¹ Samoin Augustinus oli tietoinen uskonnollisen painostuksen ongelmista. Kuuluisassa kirjeessään 185 oikeaan uskontoon pakottamisesta hän toteaa, että harhaan joutuneet kristityt – kirjeen tapauksessa juuri donatolaiset – piti tuoda vaikka vastoin tahtoaan oikean kirkon piiriin. Sitten kun heidät oli pakotettu oikeaan suuntaan, he tajuaisivat totuuden. Oli parempi aiheuttaa heille epämukavuutta ja tuskaa nyt kuin sallia heidän sielujensa tuhoutua.⁶² Tähän valtiokoneistoon ja sen välttämättömään väkivaltaan Augustinus ja caeciliaanit tukeutuvat donatolaiskiistassa Pohjois-Afrikassa. Niinpä Petilianuksen toistuvasti tuomitsema Rooman valtiokoneiston väkivalta oli Augustinuksen mukaan väistämätöntä, sillä se oli valjastettu tuomaan yhteiskunnallista järjestystä ja kristityille yhtenäisyyden.⁶³ Petilianuksen retorinen kysymys paljastaa, kenen ehdoilla kristittyjen yhteyden rakentaminen tapahtui:

Mitä järkeä tai mitä häilyvää turhuutta on siinä, että haukutte meitä väärällä nimellä kerettiläisiksi ja haluatte suurella innolla yhteyttä meidän kanssamme?⁶⁴

Augustinus vastaa yksikantaan kaiken painostuksen tarkoituksena olevan se, että donatolaiset lakkaisivat olemasta kerettiläisiä. Hän lisää:

Erimielisyys tosiaan ja erottaminen tekevät teistä kerettiläisiä, mutta rauha ja yhtenäisyys tekevät ihmisistä katolisia. Kun siis tulette sieltä tänne [meidän luoksemme], lakkaatte olemasta sitä, mitä me vihaamme, ja alatte olla sitä, mitä me rakastamme.⁶⁵

FT Maijastina Kahlos on latinan kielen ja Rooman kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa. Hän on tutkimuksissaan käsitellyt uskonnollisten ryhmien välisiä suhteita antiikin Roomassa, erityisesti myöhäisantiikissa (200–400-luvuilla).

• maijastina.kahlos@helsinki.fi

60 Valtion oikeutetusta väkivallasta Clark 2006, 142–144.

61 Aug. *De civitate dei* 19.6; myös 19.26. Augustinus muutti suhtautumistaan uskonnolliseen painostukseen ja valtiovallan rooliin elämänsä aikana useaan otteeseen: elämänsä loppupuolella hän päätyi kannattamaan uskonnollista pakottamista ja etsi siihen perusteluja – juuri painostaakseen donatolaiset caeciliaanikirkon yhteyteen. Augustinuksen asennemuutoksista ks. erityisesti Brown 1962 ja Brown 1963.

62 Augustinus osoitti kirjeensä (*ep.* 185) vuonna 417 keisarilliselle käskynhaltijalle ja sotilaskomentaja Bonifatiukselle. Tälle Augustinus perusteli myös valtiovallan osuutta kerettiläisten ojentamisessa.

63 Augustinus ja muut caeciliaanit korostivat kristinuskon yhtenäisyyttä, kun donatolaiset tuomitsivat yhtenäisyyteen pakottamisen saatanallisena. Tilley 1996, 54–55; Garbarino 2011, 58; Hermanowicz 2004, 496.

64 Aug. *c. litt. Petil.* 2.95.218.

65 Aug. *c. litt. Petil.* 2.95.219: ”Dissensio quippe vos et divisio facit haereticos; pax vero et unitas facit catholicos. Cum ergo inde huc venitis, desinitis esse quod odimus, et incipitis esse quod amamus”.

ALKUPERÄISLÄHTEET

Augustinus

Sancti Aureli Augustini opera: sect. 7, pars 2, Scripta contra Donatistas. Contra Litteras Petiliani libri tres, Epistula ad Catholicos de secta Donatistarum, Contra Cresconium libri quattuor. Toim. Michael Petschenig. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 52. Wien: Tempusky, 1909.

Sancti Aureli Augustini opera: sect. 2, pars 4, Epistulae (ep. 185-270). Toim. A. Goldbacher. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 57. Wien. Tempusky, 1911.

Sancti Aureli Augustini opera: sect. 2, pars 6, Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae. Toim. Johannes Divjak. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 88. Wien: Hoelder-Pichler-Tempsky, 1981.

Sancti Aureli Augustini episcopi de civitate dei libri XXII, vol. I-II. Toim. B. Dombart & A. Kalb, editio quinta. Stuttgart: Teubner, 1993.

Augustin d'Hippone, *Vingt-six Sermons au Peuple de l'Afrique.* Toim. François Dolbeau. Paris: Institut d'Études Augustiniennes, 1996.

Concilium Carthaginiensis:

Actes de la Conférence de Carthage en 411: Vol. 1-3. Toim. Serge Lancel. Sources Chrétiennes 194, 195, 224. Paris: Cerf, 1972, 1975.

Gesta conlationis Carthaginiensis anno 411: Accedit Sancti Augustini breviculus conlationis cum donatistis. Toim. Serge Lancel. Corpus Christianorum Series Latina 149A. Turnhout: Brepols, 1974.

Optatus. Traité contre les Donatistes: T. 2, livres 3 à 7. Toim. Mireille Labrousse. Sources Chrétiennes 413. Paris: Cerf, 1996.

MODERNI TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Adamiak, Stanisław (2015). When Did Donatist Christianity End? *The Uniquely African Controversy: Studies on Donatist Christianity.* Toim.

Anthony Dupont, Matthew Alan Gaumer & Mathijs Lamberigts. Leuven: Peeters, 211–236.

Ando, Clifford (2013). Religion and Violence in Late Roman North Africa. *Journal of Late Antiquity* 6:2, 197–202.

Boyarin, Daniel & Virginia Burrus (2005). Hybridity as Subversion of Orthodoxy? Jews and Christians in Late Antiquity. *Social Compass* 52, 431–441.

Brown, Peter (1963). Religious Coercion in the Late Roman Empire: The Case of North Africa. *History* 46, 283–305 = repr. Brown, Peter (1972). *Religion and Society in the Age of Saint Augustine.* London: Faber & Faber, 301–131.

Brown, Peter (1964). St. Augustine's Attitude to Religious Coercion. *Journal of Roman Studies* 54, 107–116 = repr. Brown, Peter (1972). *Religion and Society in the Age of Saint Augustine.* London: Faber & Faber, 260–278.

Burns, J. Patout Jr. & Robin M. Jensen (2014). *Christi-*

anity in Roman Africa: The Development of its Practices and Beliefs. Grand Rapids, MI: Eerdmans.

Cameron, Averil (1991). *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse.* Berkeley: University of California Press.

Clark, Gillian (2006). Desire of the Hangman: Augustine on Legitimized Violence. *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practises.* Toim. H.A. Drake. Aldershot: Ashgate, 137–146.

Conybeare, Catherine (2013). Making Space for Violence. *Journal of Late Antiquity* 6:2, 203–215.

Dearn, Alan (2007). Persecution and Donatist Identity in the Liber Genealogus. *From Rome to Constantinople: Studies in Honour of Averil Cameron.* Toim. Hagit Amirav & Bas ter Haar Romeny. Leuven: Peeters, 127–135.

Dossey, Leslie (2001). Judicial Violence and the Ecclesiastical Courts in Late Antique North Africa. *Law, Society and Authority in Late Antiquity.* Toim. Ralph W. Mathisen. Oxford: Oxford University Press, 98–114.

- Dossey, Leslie (2010). *Peasant and Empire in Christian North Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Drake, H.A (2013). Monotheism and Violence. *Journal of Late Antiquity* 6:2, 251–263.
- Dunderberg, Ismo (2008). *Beyond Gnosticism: Myth, Lifestyle, and Society in the School of Valentinus*. New York: Columbia University Press.
- Dunderberg, Ismo (2013). Early Christian Critics of Martyrdom. *The Rise and Expansion of Christianity in the First Three Centuries of the Common Era*. Toim. Clare K. Rothschild & Jens Schröter. Tübingen: Mohr Siebeck, 419–440.
- Dunn, Geoffrey D. (2017). Discipline, Coercion, and Correction: Augustine against the Violence of the Donatists in *Epistula* 185. *Scrinium* 13, 114–130.
- Dupont, Anthony, Matthew Alan Gaumer & Mathijs Lamberigts, toim. (2015). *The Uniquely African Controversy: Studies on Donatist Christianity*. Leuven: Peeters.
- Ebbeler, Jennifer (2012a). Augustine, the Donatists, and Litterae Pacificae. *Shifting Cultural Frontiers in Late Antiquity*. Toim. David Brakke, Deborah Deliyannis & Edward Watts. Farnham: Ashgate, 115–128.
- Ebbeler, Jennifer (2012b). *Disciplining Christians: Correction and Community in Augustine's Letters*. New York: Oxford University Press.
- van Eemeren, F. H. v. & Houtlosser, P. (2005). *Argumentation in Practice*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Elm, Susanna, Éric Rebillard & Antonia Romano, toim. (2000). *Orthodoxie, christianisme, histoire*. Collection de l'école française de Rome 270. Rome: L'école française de Rome.
- Frend, W.H.C. (1952). *The Donatist Church*. Oxford: Clarendon Press.
- Gaddis, Michael (2005). *There Is No Crime for Those Who Have Christ. Religious Violence in the Christian Roman Empire*. Berkeley: University of California Press.
- Gaddis, Michael (2009). The Political Church: Religion and State. *A Companion to Late Antiquity*. Toim. Philip Rousseau. Oxford: Wiley-Blackwell, 512–524.
- Garbarino, Collin (2011). Augustine, Donatists and Martyrdom. *An Age of Saints? Power, Conflict, and Dissent in Early Medieval Christianity*. Toim. Phil Booth, Matthew Dal Santo & Peter Sarris. Leiden: Brill, 49–61.
- Gilhaus, Lennart (2017). Physische Gewalt in der griechisch-römischen Antike: Ein Forschungsbericht, *H-Soz-Kult* 13.07.2017. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2017-07-001> (luettu 23.3.2022).
- Gray, Phillip W. (2007). Just War, Schism, and Peace in St. Augustine. *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives*. Toim. Henrik Syse & G. M. Reichberg. Washington, DC: Catholic University of America Press, 51–71.
- Grey, Cam (2014). Shock, Horror, or Same Old Same Old? Everyday Violence in Augustine's Africa. *Journal of Late Antiquity* 6:2, 216–232.
- Gwynn, David M. (2015). Christian Controversy and the Transformation of Fourth-Century Constantinople. *Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th-7th cent.)*. Toim. Aude Busine. Leiden: Brill, 206–220.
- Hahn, Johannes (2015). The Challenge of Religious Violence: Imperial Ideology and Policy in the Fourth Century. *Contested Monarchy: Integrating the Roman Empire in the Fourth Century AD*. Toim. Johannes Wienand. New York: Oxford University Press, 379–404.
- Hermanowicz, Erika T. (2004). Catholic Bishops and Appeals to the Imperial Court: A Legal Study of the Calama Riots in 408. *Journal Early Christian Studies* 12:4, 481–521.
- Hermanowicz, Erika T. (2008). *Possidius of Calama. A Study of the North African Episcopate at the Time of Augustine*. Oxford: Oxford University Press.
- Huttunen, Niko (2017). Pahan perikuvia vai uskonveljiä? Sotilaat varhaiskristillisyydessä. *Sota, rauha ja Raamattu*. Toim. Niko Huttunen & Nina Nikki. Suomen eksegeettisen seuran julkaisu 112. Helsinki: Suomen eksegeettinen seura, 145–170.
- Huttunen, Niko (2020). *Early Christians Adapting to the Roman Empire: Mutual Recognition*. Leiden: Brill.

- Kahlos, Maijastina (2007). *Debate and Dialogue: Christian and Pagan Cultures*, c. 380–430. Ashgate: Aldershot.
- Kahlos, Maijastina (2009). *Forbearance and Compulsion: Rhetoric of Tolerance and Intolerance in Late Antiquity*. Duckworth: London.
- Kahlos, Maijastina (2012). Augustinus poliittisena ajattelijana. *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Toim. Paul-Erik Korvela & Petri Koikkalainen. Tampere: Vastapaino, 123–151.
- Kahlos, Maijastina (2013). Pacifiers and Instigators: Bishops and Interreligious Conflicts in Late Antiquity. *Conflict and Compromise: The Role of the Bishop in Late Antiquity*. Toim. Andrew Fear, José Fernández Ubiña & Mar Marcos. London: Bloomsbury, 63–82.
- Kahlos, Maijastina (2019). The Misunderstood Emperor? Valens as a Persecuting Ruler in Late Antique Literature. *Heirs of Roman Persecution: Studies on a Christian and para-Christian Discourse in Late Antiquity*. Toim. Éric Fournier & Wendy Meyer. London: Routledge, 61–78.
- Kahlos, Maijastina (2020). *Religious Dissent in Late Antiquity, 350–450*. New York: Oxford University Press.
- King, Karen L. (2008). Which Early Christianity? *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*. Toim. Susan Ashbrook Harvey & David G. Hunter. Oxford: Oxford University Press, 66–84.
- Lenski, Noel (2014). Harnessing Violence: Armed Force as Manpower in the Late Roman Countryside. *Journal of Late Antiquity* 6:2, 233–250.
- Lenski, Noel (2016). Imperial Legislation and the Donatist Controversy: From Constantine to Honorius. *The Donatist Schism. Controversy and Contexts*. Toim. Richard Miles. Liverpool: Liverpool University Press, 172–226.
- McLynn, Neil (1999). Augustine's Roman Empire. *Augustinian Studies* 30:2, 29–44.
- Miles, Richard, toim. (2016). *The Donatist Schism: Controversy and Contexts*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Nisula, Timo (2017). Sotilaita Rauhan Basilikassa: Sotilaan ja sodan kuva Augustinuksen saarinoissa. *Sota, rauha ja Raamattu*. Toim. Niko Huttunen & Nina Nikki. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 112. Suomen eksegeettinen seura: Helsinki, 191–214.
- O'Donnell, J.J. (2005). *Augustine, Sinner & Saint: A New Biography*. London: Profile Books.
- Perelman, Chaïm & L. Olbrechts-Tyteca (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Kääntänyt J. Wilkinson & P. Weaver. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Ployd, Adam (2019). For Their Own Good: Augustine and the Rhetoric of Beneficial Persecution. *Heirs of Roman Persecution: Studies on a Christian and para-Christian Discourse in Late Antiquity*. Toim. Éric Fournier & Wendy Meyer. London: Routledge, 95–111.
- Praet, Danny (2014). Violence against Christians and Violence by Christians in the First Three Centuries: Direct Violence, Cultural Violence and the Debate about Christian Exclusiveness. *Violence in Ancient Christianity: Victims and Perpetrators*. Toim. Albert C. Geljon & Roukema Riemer. Boston: Brill, 3–55.
- Russell, F.H. (1999). Persuading the Donatists: Augustine's Coercion by Words. *The Limits of Ancient Christianity*. Toim. William E. Klingshirn & Mark Vessey. Ann Arbor: University of Michigan Press, 115–130.
- Salzman, Michele (2006). Rethinking Pagan-Christian Violence. *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practises*. Toim. H.A. Drake. Aldershot: Ashgate, 265–285.
- Schott, Jeremy M. (2008). *Christianity, Empire and the Making of Religion in Late Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sears, Gareth (2011). The Fate of the Temples in North Africa. *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'*. Toim. Luke Lavan & Michael Mulryan. Leiden: Brill, 229–259.
- Shaw, Brent D. (1992). African Christianity: Disputes, Definitions, and "Donatists". *Orthodoxy and Heresy in Religious Movements: Discipline and Dissent*. Toim. M.R. Greenshields & T.A. Robinson. Lewinston: Mellen, 4–34. = repr. Brent D. Shaw (1995). *Rulers, Nomads, and Christians in Roman North Africa*. Aldershot: Ashgate.

- Shaw, Brent D. (2004). Who were the Circumcellions? *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*. Toim. A.H. Merrills. Aldershot: Ashgate, 227–258.
- Shaw, Brent D. (2006). Bad Boys: Circumcellions and Fictive Violence. *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practises*. Toim. H.A. Drake. Aldershot: Ashgate, 179–196.
- Shaw, Brent D. (2011). *Sacred Violence: African Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sizgorich, Thomas (2009). *Violence and Belief in Late Antiquity: Militant Devotion in Christianity and Islam*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Smither, Edward (2015). Augustine, Missionary to Heretics? An Appraisal of Augustine's Missional Engagement with the Donatists. *The Uniquely African Controversy: Studies on Donatist Christianity*. Toim. Anthony Dupont, Matthew Alan Gaumer & Mathijs Lamberigts. Leuven: Peeters, 269–288.
- Syse, Henrik (2007). Augustine and Just War: Between Virtue and Duties. *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives*. Toim. Henrik Syse & G. M. Reichberg. Catholic University of America Press, 36–50.
- Tilley, Maureen A. (1996). *Donatist Martyr Stories: The Church in Conflict in Roman North Africa*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Tilley, Maureen A. (1997). Sustaining Donatist Self-Identity: From the Church of Martyrs to the *Collecta* of the Desert. *Journal of Early Christian Studies* 5, 21–35.
- van Geest, Paul (2015). *Timor est servus caritatis* (s. 156, 13–14): Augustine's Vision on Coercion in the Process of Returning Heretics to the Catholic Church and his Underlying Principles. *The Uniquely African Controversy: Studies on Donatist Christianity*. Toim. Anthony Dupont, Matthew Alan Gaumer & Mathijs Lamberigts. Leuven: Peeters, 289–309.
- Watts, Edward (2010). *Riot in Alexandria: Tradition and Group Dynamics in Late Antique Pagan and Christian Communities*. Berkeley: University of California Press.
- Weidmann, Clemens (2015). Recording and Reporting the *Gesta Collationis Carthaginensis*: Problems and Solutions. *The Uniquely African Controversy: Studies on Donatist Christianity*. Toim. Anthony Dupont, Matthew Alan Gaumer & Mathijs Lamberigts. Leuven: Peeters, 85–100.
- Whelan, Robin (2014a). African Controversy: The Inheritance of the Donatist Schism in Vandal Africa. *Journal of Ecclesiastical History* 65:3, 504–521.
- Whelan, Robin (2014b). Arianism in Africa. *Arianism: Roman Heresy and Barbarian Creed*. Toim. Guido M. Berndt & Roland Steinacher. Farnham: Ashgate, 239–255.